

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-43-364>
УДК 340.11

*В. Ломака, к. ю. н., суддя Господарського суду
м. Києва*
ORCID ID: 0000-0003-4443-8963

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ

***Анотація.** Сучасна правова система України є результатом політичних рішень, спрямованих на забезпечення економічного зростання, а також підготовку до входження в міжнародні та регіональні міжнародні організації, насамперед ЄС і НАТО. Разом з тим зусилля з проведення правової реформи були позначені політичними та програмними розбіжностями з більш широкого кола питань, пов'язаних з вибором зовнішньополітичного вектору. Правова реформа також ускладнювалася розколом українського суспільства в питання орієнтації на Захід чи на Схід (Москву). Зв'язок між правовою культурою та зовнішньополітичним курсом став ще більш очевидним у контексті трьох українських революцій. Під час російсько-української війни відбулося остаточне звільнення правосвідомості українського суспільства від стереотипів ідеології «руського миру», комплексу «молодшого брата»; ідентифікації України як буферної держави, «моста» між Сходом і Заходом; ідеї входження до складу об'єднаної Європи; відмови від нейтралітету на користь колективної безпеки як засобу забезпечення національної безпеки. Цьому сприяла розробка і реалізація комп-*

лексу заходів, передбачених указами Президента України, спрямованих на зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства, розвиток освіти і її інтернаціоналізацію, удосконалення державної молодіжної політики.

Ключові слова: *правова культура, правосвідомість, зовнішня політика, революція, Україна, ЄС, НАТО*

Постановка проблеми. Тридцять перший рік незалежності України позначився доленосними подіями: з одного боку, розв'язана Росією війна, яка спрямована на геноцид українського народу і руйнацію його державності, а з другого – реальний прорив у питаннях європейської та євроатлантичної інтеграції. Слід зазначити, що як здобутки (піднесення волонтерського руху; остаточне звільнення суспільної свідомості від ідеології «руського миру»; перехід значної частини православних вірян до ПЦУ та ін.), так і прорахунки (злочини в сфері обороноздатності, скоєні протягом попередніх десятиліть; відносна масовість таких явищ як колаборація і державна зрада, тощо), які прямо чи побічно призвели до вказаних подій, значною мірою обумовлені рівнем правової культури політичної еліти, органів безпеки і суспільства в цілому, зокрема обумовленості правової культури орієнтацією на певні зовнішньополітичні орієнтири.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правової культури традиційно привертає значну увагу теоретиків права (Гордієнко М., Зимогляд В., Калінін М., Крилова Ю., Макарова О., Медвідь Ф., Радкевич О., Рябчук М. та ін.), які займаються дослідженням поняття правової культури, її зв'язків з правовою системою, видами, функціями, її розвитком в сучасних умовах. Разом з тим питання обумовленості змісту і напрямів розвитку правової культури зовнішньополітичними пріоритетами традиційно залишається поза увагою вітчизняних правників, що обумовлює актуальність даної статті, особливо зважаючи на прискорення інтеграції України до Європейського Союзу.

Метою статті є дослідження взаємовпливу правової культури і напрямів зовнішньої політики в умовах розвитку української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова культура українського суспільства, особливо молоді, нової генерації середнього класу та інтелігенції, після здобуття незалежності зростала достатньо швидко, звільняючись від комуністичних догм, натомість сприймаючи цінності демократичної, правової державності. Як наслідок студентська Революція на граніті (1990 р.), а згодом і масові «помаранчеві» протести (2004 р.) відбувалися без традиційних атрибутів революції: крові, насилля та терору. Цим акціям громадської непокори було притаманне гуманістичне, творче, життєстверджуюче начало, вони були спрямовані на усунення перешкод, що блокують запізнілу модернізацію України, однозначно інтерпретовану як «європеїзація», а тому далеко не всі дослідники трактують їх саме як революційні [1, С. 44–45; 2, С. 33].

Менш ніж на тридцять років незалежності в українському суспільстві відбулося три революції та декілька передреволюційних політичних акцій (наприклад, «Україна без Кучми» (2001 р.) та «Повстань Україно» (2002 р.)), що засвідчило об'єктивність прогнозу націоналістичної доктрини, відповідно до якого перманентна національна революція триватиме доти, аж поки сума національних ознак української державності у політичній¹ та інших сферах суспільного життя не набере критичної маси та незворотної дії [4]. На нашу думку, на фоні російсько-української війни відбувається четверта революція, яка вперше не пов'язана з боротьбою за владу, оскільки проявляється в ідеологічній сфері, але наслідки якої для розбудови державності та утвердження справжньої незалежності оцінити можна буде лише з часом.

Кожна з революцій відкривала шлях до розв'язання частини проблем, які накопичувались в суспільстві та державі і які не вдавалося розв'язати іншими засобами в рамках правових процедур. Потреба у такій кількості революцій пояснюється тим, що громадянське суспільство в Україні, з одного боку, було достатньо потужним, щоб здійснити революцію, а з другого – занадто

¹ Так, окремі дослідники вважають, що Помаранчева революція за своєю сутністю, а також політичними Як наслідок вона не вирішила усі питання розбудови державності, а тому стала прологом до Революції гідності [3].

слабким, щоб реально оновити владу і здійснювати над нею ефективний контроль після революції, а тому лише делегувало своїх представників до владних структур, певним чином легітимуючи їх на певний період, при цьому не маючи вирішального впливу на перебіг реформ. Відсутність як у правлячого класу, так і у суспільства в цілому усталених демократичних і правових ціннісних установок мало наслідком незавершеність реформ, а тому ідеї ідеологічного плюралізму, вільної ринкової конкуренції, суверенітету не ретранслювалися ані в ефективну демократію, ані в справді конкурентну ринкову економіку, ані в справжню економічну, політичну, мовно-культурну й ментальну незалежність України від російської влади [2, С. 34].

Українські революції безумовно переслідували боротьбу за владу, але неодмінним і не менш важливим питанням, які вони намагалися вирішити, був пошук нової національної ідеї, модерної української ідентичності та вибору зовнішньополітичної перспективи. Питанню взаємообумовленості рівня правової культури, національної самосвідомості та зовнішньополітичного вектору розвитку української держави у вітчизняних дослідженнях не приділяється уваги, що є створює суттєву прогалину.

Насправді такий зв'язок існує і він демонструє суттєвий вплив на розвиток державності, починаючи з ухвалення Декларації про державний суверенітет України (1990 р.), в якій Україна визнала перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права. Як суб'єкт міжнародного права Україна виступила рівноправним учасником міжнародного спілкування, збираючись безпосередньо брати участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах [5].

Перший і доленосний крок в напрямку реалізації положень Декларації було зроблено під час студентської Революції на граніті, учасники якої домоглися відмови від підписання Союзного договору з Росією. Це, в свою чергу, стало прологом для ухвалення 24 серпня 1991 р. Верховною Радою Акту про проголошення незалежності України, підтвердженого 1 грудня 1991 р. Всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалеж-

ності України (90,32% учасників референдуму висловилися на підтримку Акту). А 8 грудня 1991 р. Л. Кравчук спільно з керівниками Білорусі та Росії підписали Біловезьку угоду, що констатувала припинення існування СРСР.

Від самого початку розбудови державності перед Україною постало питання стосовно вектору її зовнішньополітичного курсу. У Постанові Верховної Ради від 25 грудня 1990 р. [6] Раді Міністрів було доручено спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі України у загальноєвропейському процесі та європейських структурах (Європейські співтовариства, Рада Європи та ОБСЄ).

Протягом перших років незалежності українська влада і суспільство визначали стан і рівень розвитку вітчизняної правової системи і окремих її складових, зіставляючи їх з раціонально визначеною ідеальною моделлю, в якості якої розглядали порядок Європейського Союзу [7]. Першим кроком на шляху реалізації Україною європейського вибору як стратегічного курсу своєї зовнішньої політики держави стало підписання у 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами-членам [8] (далі – УПС). Ця Угода, як невід’ємна складова вітчизняної системи законодавства, після набуття чинності УПС (1997 р.) зумовила прийняття Стратегії інтеграції України до ЄС [9] (1998 р.), пріоритети якої отримали конкретизацію у Програмі інтеграції України до Європейського Союзу, яка підпорядкувала внутрішні реформи, які проводилися в рамках імплементації УПС загальному політичному завданню досягнення Копенгагенських критеріїв, та щорічних Планах дій щодо реалізації положень цієї Програми. Недоліком цього і наступних етапів розбудови Української державності була відсутність в Україні програми підготовки і перепідготовки державних службовців центрального і місцевого рівня з метою отримання ними знань про організацію і порядок функціонування інститутів ЄС, їх повноваження, процедуру прийняття рішень, вміння використовувати європейські інформаційні ресурси [10; 11]. Усвідомлюючи це, указом Президента в 2001 р. було введено в дію Національну програму правової освіти на-

селення [12]. Мета Програми (підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права) мала бути досягнута шляхом: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства. Попри те, що Програма залишається чинним документом, реалізації її завдань здебільшого увагу приділяють переважно органи місцевого самоврядування.

У посланні Президента Л. Кучми Верховній Раді «Європейський вибір» [13] (2002 р.) європейську інтеграцію було визнано стрижнем стратегії економічного і соціального розвитку України на десять років та послідовність практичних кроків державної влади в напрямі європейської інтеграції. У випадку успішної реалізації цієї програми дій в 2011 р. повинні були створенні реальні передумови для вступу до ЄС.

Нажаль, особливістю правової культури політичного керівництва України (як Л. Кучми, так і В. Ющенко, В. Януковича і П. Порошенка) було те, що проєвропейський зовнішньополітичний курс не виключав намірів підтримувати добрі стосунки з Росією, а також не перешкоджав здійснювати управління на національному рівні на основі недемократичних засад. Так, Л. Кучма, який у 1994 р. підписав Будапештський меморандум про гарантії безпеки України в обмін на відмову Києва від статусу ядерної держави, що дозволило Україні встановити конструктивні стосунки із Заходом, у 2003 р. опублікував книгу «Україна – не Росія», в якій вказав на відмінності правової культури двох народів (якщо росіяни більше живуть «по поняттям», то українці в масі своїй віддають перевагу закону й порядку).

Помаранчева революція забезпечила прихід до влади проєвропейські налаштованого Президента В. Ющенка. Програма діяльності Кабінету Міністрів «Назустріч людям» [14] на чолі з Ю. Тимошенко, що була розроблена на основі передвиборчої

програми В. Юшенка «Десять кроків назустріч людям», хоча і визначала реалізацію європейського вибору як пріоритет зовнішньої політики держави, проте вже не містила конкретного плану підготовки до вступу до ЄС, як це передбачало Послання Л. Кучми «Європейський вибір». А План дій Україна – ЄС («Європейська політика сусідства») на період 2005–2009 років [15], нажаль, не забезпечив реального наближення України до проголошеної мети, хоча в питанні проведення зовнішньополітичного курсу офіційний Київ солідаризувалася з більшістю заяв ЄС, прийнятих у рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Незавершеність революцій, закономірно мала наслідком невдоволення з боку суспільства. Починаючи з 2009 р., спостерігалася певна корекція зовнішньополітичних орієнтацій українців: на тлі сталого підтримання європейської інтеграції відбувалося зростання суспільного підтримання курсу на розвиток відносин з Росією. Вважали, що Україні потрібно вступити до ЄС, близько половини респондентів, щоправда прибічників вступу у 2008 р. порівняно з 2002 р. стало на 8% менше. Відсоток респондентів, що дали схвальну відповідь на питання, чи може інтеграція до ЄС стати загальнонаціональною ідеєю, яка б об'єднає усі регіони України, в 2008 р. коливався по регіонах у межах всього 23 до 47%, тобто як і у 2006 р. На питання «Ви особисто більшою мірою програєте чи виграєте, якщо Україна вступить до ЄС?» дали позитивну відповідь на 8% менше, тоді як негативну – на 6% більше [16, С. 687–688].

Зміни рівня політичної і правової свідомості українців стали наслідком діяльності не тільки низького рівня економічного розвитку та недостатніх темпів реформ, високого рівня корупції і невідповідного європейському рівню демократії в Україні, але й діяльності, так званої «п'ятої колони» (широкий спектр проросійських політичних партій, окремі депутати усіх рівнів, чиновники, представники безпекових і правоохоронних структур тощо), а також гібридної інформаційної війни, розв'язаної Росією. Стрімкий розвиток інформаційних технологій допомагав Москві протягом десятиліть ефективно здійснювати деструктивну інформаційну політику та поширювати власні наративи

як в Україні, так і державах-членах Європейського Союзу. Гібридна війна Москви охоплювала усі цільові аудиторії, а свої атаки вона ретельно маскувала під природні процеси: кримінальні, економічні, історичні та інші [17].

У грудні 2014 р. 33% опитаних висловили розчарування тим, що відбулося після Помаранчевої революції, 32% відзначили зростання корупції, а 23% захотіли повернутися до планово-розподільчої економіки [2, с. 40]. За цих умов нова революція була неминуча.

На межі 2013–2014 років саме проблематика зовнішньополітичного курсу й інтеграційного вибору України стала предметом конфлікту між позицією керівництва держави і внутрішнім запитом більшості суспільства, що зумовило початок Євромайдану. Революція Гідності, зазначає Я. Потапенко, постала як новітня «передова» боротьби демократії з диктатурою, колонізованою нацією з імперією, середнього класу проти клептократичної олігархії. Разом з тим вона дала привід Заходу переоцінити роль України в цивілізованому світі [18]. Активні діячі Майдану ідентифікували його як «велику прелюдію до революції», а вже Революція Гідності як таку, що справді змінила цінності громадян, об'єднавши їх у боротьбі за свободу, права та європейську перспективу [19].

На момент чергових президентських виборів 2019 р. українське суспільство було розчароване, оскільки далеко не всі завдання Помаранчевої революції вдалося реалізувати. Зовнішньополітичні успіхи П. Порошенка, насправді були зумовлені діяльністю його попередників: перемовини щодо Угоди про асоціацію з ЄС почалися ще за президентства В. Ющенка в 2008 р., а текст Угоди було парафровано при В. Януковичі у 2012 р.

Суспільні очікування того, що П. Порошенко як Президент буде вмілим перемовником з Путіним, зможе домовитися як з Кремлем, так і з Заходом, поверне Україні якщо не Крим і Донбас, то хоча б бажаний мир, не виправдалися.

Реакцією українського суспільства на нові реалії у відносинах із Росією як країною-агресором стала кардинальна зміна у сприйнятті не лише ідеї стати членом спільного з Росією інтеграційного об'єднання, але й взагалі ставлення до Росії як зо-

внішньополітичного партнера. Упродовж 2014–2021 роках, ця реакція набула характеру стійкої тенденції, а у 2022 р., вже під час російсько-української війни – справжньої революції на рівні суспільної свідомості

Як зазначає М. Рябчук, зміна мислення й поведінки, політичної культури і ціннісних настанов є процесом надзвичайно тривалим, і владні еліти лише можуть його до певної міри прискорити чи сповільнити [2, С. 40]. Після Помаранчевої революції, Революції Гідності і початку війни фіксувалися якісні зміни у ставленні до вступу до ЄС за віковим розподілом: після кожної події спостерігалось зростання підтримки європейської інтеграції України не тільки серед молоді, але і громадян 30–39 років, 40–49 років та 50–59 років. Таким чином відмінності між представниками різних поколінь у 2022 р. фактично зникли, в наслідок різні вікові категорії громадян України об'єднані спільними трендами.

Не менш важливого значення набула трансформація регіональної полярності у ставленні до інтеграційних пріоритетів. Так, напередодні Революції Гідності в питанні вибору між європейською та євразійською інтеграцією українське суспільство було поділене фактично навпіл: якщо Західний та Центральний регіони в своїй більшості підтримували вступ до ЄС, то Східний та Південний – демонстрували прихильність до інтеграції з Росією. Після початку агресії, починаючи з 2014 р., спостерігалось поступове стабільне падіння рівня підтримки інтеграційних проєктів Москви в Південному та Східному регіонах України і навпаки зростання підтримки ідеї вступу до ЄС, що у підсумку сприяло вирівнюванню суспільних пріоритетів стосовно напрямів інтеграційного майбутнього України.

У питанні вступу до НАТО, яке з моменту набуття незалежності Україною було однією з головних чутливих тем, що традиційно розколювало українське суспільство особливо під час президентських і парламентських виборів, також відбулися ще більш кардинальні зміни з точки зору формування картини суспільної свідомості. Так, з 2005 р. по 2014 р. більшість суспільства була фактично єдиною в своєму негативному ставленні до ідеї членства України в НАТО, але в 2014 р. частка проти-

вників скоротилася майже вдвічі, а прихильники членства в Альянсі вперше склали відносну більшість – 45%. Протягом 2022 р. підтримка вступу до НАТО зростала з 68% у березні до 76% у червні [20].

Про зміни у суспільній свідомості українців свідчить також динаміка змін у питанні ставлення до громадянства України: за двадцятирічну історію спостережень, відсоток тих, хто дуже пишався або скоріше пишалися бути громадянами України, зріс із 41% у 2002 р. до 69% у 2020 р., а у серпні 2022 р. цей показник склав 98%, при цьому вперше цей показник є майже однаковим в усіх регіонах держави [21].

Вказані зміни в рівні правової свідомості та правової культури українського суспільства були зумовлені, зокрема й тим, що після 2014 р. держава активізувала свою політику в сфері правового і патріотичного виховання населення. На це вказує ухвалення низки указів Президента України: «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» [22]; «Про Фонд Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді» (2018 р.) [23]; «Про оголошення в Україні 2018 року Роком реалізації право-просвітницького проекту «Я маю право!»» (2017 р.) [23]; «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» (2016 р.) [25]; «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) [26] та ін., а також проекту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [27]. Очевидно, що особлива увага повинна приділятися рівня правової культури насамперед правників і освітян. Зважаючи на це, Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти затвердило власну Стратегію, однією із ключових цілей якої є «Сприяння інтеграції системи вищої освіти України у світовий освітній і науковий простір» [28].

Висновки. Розбудова України як суверенної, незалежної держави, розвиток правової культури її громадян та визначення зовнішньополітичних пріоритетів знаходяться у взаємозв'язку і взаємообумовленості. Кожна з українських революцій певною мірою була пов'язана з вибором чи корегуванням зовнішньопо-

літичного курсу, зокрема вирішення питання щодо участі у певній формі інтеграційного об'єднання у економічній і військово-політичній сферах.

Російсько-українська війна дала поштовх процесам, які призвели до остаточного звільнення суспільної свідомості українців від стереотипів ідеології «руського миру», комплексу «молодшого брата»; ідентифікації України як буферної держави, «моста» між Сходом і Заходом; ідеї входження до складу об'єднаної Європи; відмови від нейтралітету на користь колективної безпеки як засобу забезпечення національної безпеки. Якщо під час визвольних змагань початку ХХ ст. українська ідентичність була активним набутком лише частини суспільства, то сьогодні з нею себе ідентифікує абсолютна більшість українців. Відтак Україна зробила остаточний геополітичний і цивілізаційний вибір на користь входження до об'єднаної Європи. Відтак вказані зміни, що характеризують якісно новий стан політичної і правової свідомості і культури українців, є всі підстави визнати революцією, що знаменує собою завершальний етап в процесі утвердження України як суверенної і незалежної держави.

Список використаних джерел:

1. Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен «помаранчевої революції» в контексті розбудови громадянського суспільства. Політичний менеджмент. 2006. № 1. С. 44–55.
2. Рябчук М.. Від навздогінної революції до навздогінної модернізації. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 4 (78). С. 32–41.
3. Червак Б. Ще раз про націоналізм і «Помаранчеву революцію». URL: <http://svoboda.org.ua/news/articles/00079344/>
4. Сич О. Перманентна національна революція: сучасний дискурс українського націоналізму. Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст. Матеріали міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 2–3 березня 2012 р. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 508–517.
5. Декларація про державний суверенітет України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
6. Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України: Постанова Верховної Ради УРСР від 25.12.1990 № 5 81-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text>.

7. Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Державне будівництво та місцеве самоврядування: збірник наукових праць. Харків: Право, 2007. № 13. С. 3–16.
8. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Ратифікована Законом України № 237/94-ВР від 10.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.
9. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Затверджена Указом Президента України «Про затвердження Стратегії України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 р. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
10. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. Харків: Право, 2003.
11. Яковюк І. В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. Вісник Академії правових наук України. 2008. № 1. С. 43–56.
12. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>.
13. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=n0001100-02>.
14. Назустріч людям: Програма діяльності Кабінету Міністрів України. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11639687&cat_id=60142
15. План дій Україна – Європейський Союз. URL: <http://www.ukraine.eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/2001.htm>.
16. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.11, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2013. 474 с.
17. Деструктивний вплив Росії на країни Європи: наслідки та прогнози розвитку ситуації. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/07/02/destruktyvnyj-vplyv-rosiyi-na-kraiyiny-yevropy-naslidky-ta-prognozy-rozvytku-sytuacziyi/>.
18. Потапенко Я. Рецепція євромайдану в сучасному українському соціокультурному дискурсі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. № 4 (78). С. 4–21.
19. Шестопал Н. О. Третяков: При Ющенко був безлад, за Януковича – свавілля. Країна. 2014. № 39 (242). С. 22–26.
20. Зросла кількість українців, що підтримують вступ до ЄС та НАТО. URL: <https://suspilne.media/252475-zrosla-kilkist-ukrainciv-so-pidtrimuut-vstup-do-es-ta-nato/>.

21. 98% українців пишаються тим, що є громадянами України. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241>.
22. Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року: Указ Президента України від 27.09.2018 № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text>.
23. Про Фонд Президента України з підтримки освітніх та наукових програм для молоді: Указ Президента України від 06.11.2018 р. № 357/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3572018-25414>.
24. Про оголошення в Україні 2018 року Роком реалізації правопросвітницького проекту «Я маю право!»: Указ Президента України від 14.11.2017 № 361/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2017#Text>.
25. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері: Указ Президента України від 01.12.2016 № 534/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016#Text>.
26. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.
27. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO_plan_2022-2032/Stratehiya_rozv_VO-23.02.22.pdf.
28. Стратегія Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 року. URL: <https://nung.edu.ua/sites/default/files/2020-11/8%20strategiya.pdf>.

REFERENCES:

1. Medvid F., Hordiienko M. (2006). Fenomen «pomaranchevoi revoliutsii» v konteksti rozbudovy hromadianskoho suspilstva. *Politychnyi menedzhment*. № 1. pp. 44–55.
2. Riabchuk M. (2015). Vid navzdohinnoi revoliutsii do navzdohinnoi modernizatsii. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Issuer. 4 (78). Pp. 32–41.
3. Chervak B. Shche raz pro natsionalizm i «Pomaranchevu revoliutsiiu». URL: <http://svoboda.org.ua/news/articles/00079344/>
4. Sych O. (2012). Permanentna natsionalna revoliutsiia: suchasnyi dyskurs ukrainskoho natsionalizmu. Natsionalna revoliutsiia: zahalnoevropeiska tradytiia ta ukrainskyi kontekst. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Ivano-Frankivsk, 2–3.03.2012 r. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, pp. 508–517.

5. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>.
6. Pro realizatsiiu Deklaratsii pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady URSR vid 25.12.1990 № 5 81-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/581-12#Text>.
7. Yakoviuk I. V. (2007). Pravova kultura v umovakh hlobalizatsii ta yevropeiskoi intehratsii. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Kharkiv: Pravo, № 13, pp. 3–16.
8. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy: Ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 237/94-VR vid 10.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.
9. Stratehiia intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy «Pro zatverdzhennia Stratehii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu» vid 11.06.1998 r. № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>.
10. Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ukraïnskoi derzhavnosti. Tatsiiy V. Ya., Todyka Yu. M. (Eds.). Kharkiv: Pravo.
11. Yakoviuk I. V. (2008). Pravova kultura i yii vplyv na rozvytok pravovoi systemy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1. pp. 43–56.
12. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naselennia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.10.2001 r. № 992/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>.
13. Yevropeiskyi vybir. Kontseptualni zasady stratehii ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2002–2011 roky: Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=n0001100-02>.
14. Nazustrich liudiam: Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=11639687&cat_id=60142
15. Plan dii Ukraina – Yevropeiskyi Soiuz. URL: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/2001.htm>.
16. Yakoviuk I. V. (2013). Pravovi osnovy yevropeiskoi intehratsii ta yii vplyv na derzhavno-pravovyi rozvytok Ukrainy: doctor's thesis: 12.00.01; 12.00.11, Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv.
17. Destruktyvnyi vplyv Rosii na krainy Yevropy: naslidky ta prohnozy rozvytku situatsii. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/07/02/destruktyvnyj-vplyv-rosiyn-na-krayiny-yevropy-naslidky-ta-prognozy-rozvytku-sytuacziyi/>.
18. Potapenko Ya. (2015). Retsepsiia yevromaidanu v suchasnomu ukraïnskomu sotsiokulturnomu dyskursi. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. № 4 (78). pp. 4–21.

19. Shestopal N. O. Tretiakov. (2014). Pry Yushchenkovi buv bezlad, za Yanukovycha – svavillia. Kraina. № 39 (242). pp. 22–26.
20. Zrosla kilkist ukraintsiiv, shcho pidtrymuiut vstup do YeS ta NATO. URL: <https://suspilne.media/252475-zrosla-kilkist-ukraintsiiv-so-pidtrimuut-vstup-do-es-ta-nato/>.
21. 98% ukraintsiiv pyshaiutsia tym, shcho ye hromadianamy Ukrainy. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=241>.
22. Pro Stratehiiu rozvytku derzhavnoi molodizhnoi polityky na period do 2020 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2018 № 532/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#Text>.
23. 23. Pro Fond Prezydenta Ukrainy z pidtrymky osvitynih ta naukovykh prohram dlia molodi: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06.11.2018 r. № 357/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3572018-25414>.
24. 24. Pro oholoshennia v Ukraini 2018 roku Rokom realizatsii pravoprosvitnytskoho proektu «Ya maiu pravo!»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.11.2017 № 361/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2017#Text>.
25. 25. Pro priorytetni zakhody shchodo spryiannia zmitsnenniu natsionalnoi yednosti ta konsolidatsii ukrainskoho suspilstva, pidtrymky initsiatyv hromadskosti u tsii sferi: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 01.12.2016 № 534/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016#Text>.
26. 26. Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 № 344/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.
27. 27. Stratehi rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 r. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.
28. 28. Stratehiia Natsionalnogo ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity do 2022 r. URL: <https://nung.edu.ua/sites/default/files/2020-11/8%20strategiya.pdf>.

V. Lomaka

Development of legal culture of society in the context of determining foreign policy priorities of Ukraine

Summary. Legal culture is one way of describing relatively stable patterns of legally oriented social behaviour and attitudes. The concept of legal culture is not simple. The adoption of divergent legal models is most likely where legal transfer is imposed by third parties as part of a colonial project or insisted upon as a condition of integration, aid, alliance or diplomatic recognition.

Ukraine's legal system has undergone significant changes since gaining independence, defining its foreign policy course and launching legal reforms. Political and legal culture are «prior» in the ontological sense, they inform and, at times, give meaning to specific institutional mechanisms of integration. Political and legal culture is never static. They can influence specific institutional arrangements, but, in turn, they themselves change under the influence of these arrangements in a continuous cycle of interaction.

During three decades of legal reforms aimed at adapting Ukrainian legislation to EU standards, and during the last decade to NATO standards, lawmaking and institution building have achieved significant results. Understanding the functioning and possible future of Ukrainian law requires an assessment of the interdependence of legal culture and foreign policy orientations.

Ukraine's current legal system is the result of political decisions aimed at ensuring economic growth as well as preparing for accession to international and regional international organizations, primarily the EU and NATO. At the same time, legal reform efforts were marked by political and programmatic disagreements on a wider range of issues related to the choice of foreign policy vector. Legal reform was also complicated by the split of Ukrainian society in terms of orientation towards the West or towards the East (Moscow). The link between legal culture and foreign policy became even more evident in the context of the three Ukrainian revolutions. During the Russian-Ukrainian war, the legal consciousness of the Ukrainian society was finally freed from the stereotypes of the ideology of the «Russian world», the «younger brother» complex; identification of Ukraine as a buffer state, a «bridge» between East and West; the idea of joining the united Europe; rejection of neutrality in favor of collective security as a means of ensuring national security. This was facilitated by the development and implementation of a set of measures envisaged by the decrees of the President of Ukraine aimed at strengthening national unity and consolidation of Ukrainian society, development of education and its internationalization, improvement of the state youth policy.

Keywords: *legal culture, legal consciousness, foreign policy, revolution, Ukraine, EU, NATO*